

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ ПОСЛУГИ ЯК ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

ТЕЛЕСТАКОВА *Арменуї Абриківна* - директор юридичного інституту Київського міжнародного університету, кандидат юридичних наук

В данній статтє анализируются разные подходы к определению категории "услуга", обосновывается необходимость разграничения категории "услуга" от категорий "обслуживание", "работы", "товар" и "продукция", а также выделяются основные признаки, присущие услугам.

Ключові слова: послуги, цивільне право, об'єкти цивільних прав, договори, обов'язки, правове регулювання.

Зміни в економічному обороті, що відбувалися в останні роки в Україні, призвели до істотного оновлення вітчизняного цивільного законодавства. У правотворчій діяльності приділяється багато уваги категорії послуг, у цивільному законодавстві з'являються нові види договорів про надання послуг, які раніше були невідомі вітчизняній цивілістичній науці.

Розквіт сфери послуг у світі розпочався у першій половині 60-х років ХХ сторіччя і продовжується до наших днів.

Для того, щоб з'ясувати зміст та сутність поняття "послуги" як юридико-економічної категорії необхідно проаналізувати функціональні характеристики цього поняття. Багато науковців, як юристів, так і економістів, намагалися розкрити суть даної категорії, охарактеризувати послугу як об'єкт соціальних відносин, що певним чином врегульовані. Це стало особливо актуальним, коли зайнятість населення у сфері послуг почала підвищуватися, а послуги в економіці багатьох країн - займати значну частину валового доходу [1]. Правовому регулюванню цієї проблематики присвя-

чені праці таких авторів, як, Є.Д. Шешенін, М.В. Кротов, А.Ю. Кабалкін, Т.В. Ларіна, Н.П. Індюков та деяких інших [2].

Чинний Цивільний кодекс України визначає послуги як самостійний об'єкт цивільних прав (ст. 177 ЦК України), хоча, на відміну від інших об'єктів (наприклад, речей - ст. 179 ЦК України, цінних паперів - ст. 194 ЦК України, інформації - ст. 200 ЦК України), не містить їх легального визначення. Немає нормативного визначення послуг і в главі 63 ЦК України "Послуги. Загальні положення".

Незважаючи на те, що законодавець вживає поняття "послуги" не тільки в ЦК України, а й у цілій низці як законодавчих, так і підзаконних нормативно-правових актів, у жодному з них не міститься їх єдине визначення [3]. Уявлення про розуміння послуги законодавцем ми отримуємо із різних норм цивільного законодавства.

Якщо звернутись до етимології слова, то під "послугою", переважно, розуміється: 1) дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому; 2) діяльність підприємств, організацій та окремих осіб, виконувана для задоволення чийось потреб; обслуговування [4; 894]; люб'язний вчинок, служіння, слугування [5; 305]. Жодне з цих значень не передає поняття про послугу як правову категорію.

Не зрозумілим є питання, чи можна вважати тотожними категорії "послуга" та "обслуговування". Під обслуговуванням розуміється виконання роботи, функції, пов'язаної із задоволенням чийось запитів, потреб [6; 243]. Що ж розуміється під послугою?

Єдиного визначення послуги як предмета договірної зобов'язання з надання послуг не було і в цивільному законодавстві СРСР. Не було його

дано і наукою радянського цивільного права. Можна стверджувати, що це пояснюється різноманіттям договорів про надання послуг та відсутністю комплексного дослідження цієї групи договорів.

Послуга як правова категорія, а саме як предмет зобов'язання з надання послуг, у вітчизняній науці була вперше досліджена Є.Д. Шешеніним [7; 40-47].

Необхідно зазначити, що в окремих працях були спроби розкрити економічну та юридичну сутність послуги як предмета конкретного зобов'язання [8].

Послуга в економічному розумінні розглядалася, наприклад, К. Марксом як "особлива споживча вартість праці, що "надає послуги не як річ, а як діяльність" [9; 413]. Необхідно звернути увагу на те, що мова тут йшла не про будь-яку діяльність, а лише про ту, що не має упредметненого вираження, тобто нематеріального блага. К. Маркс, за великим рахунком, розрізняв дві категорії послуг:

1) "послуги, тобто споживчі вартості, що представляють результат певних видів діяльності або праці", що втілюються в товарах. Послуги цієї категорії надаються особам за договорами під дру-

2) послуги, що "навпаки, не залишають дотикальних результатів, що існують окремо від виконавців цих послуг; тобто результат їх не є придатний для продажу товар" [10; 414].

Послуги останньої категорії можуть надаватися за різноманітними договірними зобов'язаннями на надання послуг (перевезення, доручення, зберігання, комісія та деякі інші). У цивілістичній літературі існує думка, що К. Маркс мав на увазі не те, що послуга не є товаром, навпаки, він вказував, що вона "не є придатним для продажу" товаром, а це - товар особливого роду [11; 7].

Цікавим, на нашу думку, є те, що визначає товар "як продукт діяльності (включаючи роботи, послуги, а також цінні папери), призначені для реалізації" [12]. При цьому, під реалізацією продукції (робіт, послуг) розуміється "господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає передачу права власності на продукцію (роботи, послуги) іншому суб'єкту підприємницької діяльності в обмін на еквівалентну суму коштів або боргових зобов'язань" [13]. Отже, за цивільним законодавством, послуга - це продукт діяльності, призначений для реалізації, тобто господарської операції суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає передачу права власності на послуги іншому суб'єкту підприємницької діяльності в обмін на еквівалентну суму коштів

або боргових зобов'язань. Проте, необхідно зазначити, що ця позиція законодавця є дещо неточною. Так, товар, як уже зазначалось, на законодавчому рівні визначається "як продукт діяльності (включаючи роботи, послуги), тобто слід розуміти, що роботи і послуги теж є товаром. Однак у радянський період законодавець визначав продукцію "як товари, роботи, послуги" [14; 245-246]. На жаль, у сучасному українському законодавстві немає визначення продукції.

Звернемося до етимології слів "товар", "продукція", "продукт". Так, під товаром прийнято розуміти продукт праці, призначений для обміну, що має споживчу й обмінну вартість [15; 400], продукт праці, призначений для продажу і здатний задовольняти потреби покупця [16; 110], будь-яка продукція, послуги, роботи, права інтелектуальної власності та інші немайнові права, призначені для продажу [17; 1251]. Під продукцією розуміється сукупність продуктів, що є результатом виробництва окремого підприємства, галузі промисловості, сільського господарства або всього народного господарства країни за певний проміжок часу, а також плоди особистої творчості [18; 218]. Між тим, продукт - це предмет (те, на чому зосереджується чиясь увага, на що спрямована чиясь діяльність [19; 209]), що становить результат людської праці, діяльності. На підставі вищезазначеного, можна дійти до висновку, що ширшою є категорія "продукція", яка охоплює товари та результати особистої творчості, а також роботи і послуги як продукти людської праці.

У всіх зобов'язаннях з надання послуг предметом договірної зобов'язання виступає послуга. Що ж вона собою являє?

Є.Д. Шешенін, проаналізувавши економічну сутність відносин при наданні різноманітних послуг, дійшов до висновку, що послуга як предмет договірної зобов'язання має такі ознаки: 1) послуга - це діяльність особа (фізичної або юридичної), яка надає послугу; 2) надання послуги не створює речового результату; 3) корисний ефект послуги (діяльності) споживається в процесі надання послуги, а споживча вартість послуги зникає [20; 177]. Відповідно до названих ознак Є.Д. Шешенін пропонує визначення послуги "як діяльності тієї або іншої організації, корисний ефект якої не має речового результату і споживається у процесі надання послуги" [21; 182].

У своєму монографічному дослідженні Кротов М.В. розглядає послугу в двох аспектах - як економічну категорію, так і правову категорію. Послуга як економічна категорія представляє со-

бою єдність процесу та продукту праці, а в правовому розумінні послугою є та або інша сторона економічного змісту послуги: або продукт праці або процес праці [22; 12,14]. Так, послуга як процес праці (обслуговування) виступає як об'єкт трудових правовідносин, під яким розуміється виконання працівником певної трудової функції відповідно до його спеціальності, кваліфікації й посади. Тоді як продукт праці - послуга є об'єктом цивільних правовідносин, під яким розуміється певне благо - результат діяльності, що має властивості товару.

Щуковська О.М. визначає послугу як вид благи, що служить засобом задоволення потреб за рахунок здійснення діяльності (шляхом вчинення дій) одним суб'єктом, у корисних якостях якої і міститься суб'єктивний інтерес іншого суб'єкта, і на яку у останнього виникає право вимоги [23; 22].

Відповідно до статті 901 ЦК України за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. Отже, зазначена стаття визначає послугу, точніше, предмет договору про надання послуг, використовуючи категорії "дія" або "діяльність" (надати послугу означає "вчинити дію", "здійснити діяльність").

Аналіз статті 901 ЦК України дозволяє нам дійти висновку, що в послугах сама дія набуває значення явища, що здатне змінити стан предметів матеріального та нематеріального світу. Тут важливим є не виготовлення, обробка, переробка, ремонт речі або виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові, що має місце при договорі підряду (ч. 2 ст. 837 ЦК України), а щось, що не має речового результату - продукт дії або діяльності, що не має майнового вираження, тобто сукупність якостей, що має сама дія або діяльність. У цьому і полягає корисний ефект послуги, що задовольняє потребу замовника і споживається в процесі надання, і саме це і є першою ознакою послуги як правової категорії.

Другою істотною ознакою послуги є те, що виконавець не може (і, мабуть, і не повинен) гарантувати певний позитивний результат, оскільки в послугах "продається" (передається) не сам результат, а дії, що призвели до нього [24; 348]. Результат лежить поза межами послуги. Тому, результат може бути позитивним, негативним або повністю відсутнім.

Наступна ознака послуги витікає зі змісту статті 901 ЦК України, згідно з якою виконавець зобов'язується надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, тобто процес надання послуги невіддільний від виконавця послуги. Споживання послуги співпадає з процесом її надання. Усе це вказує на таку ознаку послуги, як невіддільність послуги від виконавця послуги.

Важливим є те положення в законодавстві (стаття 901 ЦК України), що виконавець надає послугу за завданням замовника і це є наступною специфічною ознакою послуги. Відповідно і в замовника виникає зобов'язання оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо є його попереднє завдання.

Таким чином, на підставі вищевказаного аналізу можна стверджувати, що послуга є багатостороннім і багатоаспектним явищем. Проблема легального визначення послуги (як об'єкта цивільних прав) залишається поки що відкритою. Проаналізувавши положення законодавства та доктрини, можна запропонувати таке визначення послуги як об'єкта цивільних прав.

Послуга - це специфічний об'єкт цивільних прав, продукт корисної дії або діяльності, що не має майнового вираження, результат якої не має юридичного значення і не може бути гарантованим, яка надається за завданням замовника і передбачає її надання особисто виконавцем і є невіддільним від нього (виконавця).

Література

1. Ларіна Т.В. Услуга как объект гражданско-правового регулирования // Закон и право. - 2002. - № 6. - С. 33.
2. Шешенин Е.Д. Предмет обязательства по оказанию услуг // Уч. труды Свердловского юрид. ин-та. Вып.3. - Свердловск, 1964. - 364 с.; Кротов М.В. Обязательство по оказанию услуг в советском гражданском праве. - Л.: ЛГУ, 1990. - 108 с.; Кабалкин А. Ю. Гражданско-правовой договор в сфере обслуживания. - М.: Наука, 1980. - 256 с.; Индюков Н. П. Услуга как объект гражданского правоотношения // Межвуз. сб. науч. тр. Вып. 73. - Свердловск.: Изд-во Свердловск. юрид. ин-та, 1978. - С. 32-36.
3. Закон України "Про зв'язок" від 22 грудня 1999 р. № 1347-XIV // Відомості Верховної Ради України. - 1995. - № 20. - Ст. 143; Закон України "Про поштовий зв'язок" від 04 жовтня 2001 р. № 2759-III // Відомості Верховної Ради України. - 2002. - № 6. - Ст. 39; Закон України "Про закупівлю

товарів, робіт і послуг за державні кошти" від 22 лютого 2000 р. № 1490-III // Відомості Верховної Ради України. - 2002. - № 20. - Ст. 148; Закон України "Про аудиторську діяльність" від 22 квітня 1993 р. № 3125-XII // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - № 23. - Ст. 243 та ін.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В. Т. Буселя. - К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003. - 1440 с.

5. Тлумачний словник-мінімум української мови / За ред. О. М. Єфімова. - К.: Довіра, 1999. - 447 с.

6. Тлумачний словник-мінімум української мови / За ред. О. М. Єфімова. - К.: Довіра, 1999. - 447 с.

7. Шешенин Е.Д. Классификация гражданско-правовых обязательств по оказанию услуг / Гражданское право и сфера обслуживания: Сб. науч. тр. - Свердловск: Изд-во Свердловск. юрид. ин-та, 1984. - С. 40-47.

8. Яичков К. К. Договор перевозки и его виды в советском праве // Вопросы советского транспортного права. - М.: Госюриздат, 1957. - С. 273; Рубин А. М. Правовое регулирование централизованных перевозок грузов автомобильным транспортом. - М.: Госюриздат, 1960. - С. 35; Александров-Дольник М. К. Правовое регулирование эксплуатации железнодорожных подъездных путей необщего пользования // Вопросы советского транспортного права. - М.: Госюриздат, 1957. - С. 118-120.

9. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. - Т. 26.

10. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. - Т. 26.

11. Кротов М. В. Цит. праця. - 108 с.

12. Закон України "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності" від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 21. - Ст. 296 (припинив дію на підставі Закону України "Про захист економічної конкуренції" від 11 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 12. - Ст. 64);

SUMMARY

The different approaches to the definition of a category "service" are analyzed in the present article. Also the need for differentiation of the category "service" from categories "servicing", "works", "goods" and "production" is proved and the main peculiarities of services are distinguished.

13. Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств" від 28 грудня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1995. - № 4. - Ст. 28;

14. Словник законодавчих і нормативних термінів: Юрид. слов. І. Дахна / Авт. І.І. Дахно. - К.: Біліц-Інформ, 1998. - 352 с.

15. Тлумачний словник-мінімум української мови / Під ред. О. М. Єфімова. - К.: Довіра, 1999. - 447 с.

16. Тлумачно-термінологічний словник з ринкової економіки для студентів усіх спеціальностей, викладачів / П. Х. Кучерявенко, О. І. Конакова, О. В. Носова та ін. - Х.: ХПІ, 1993. - 119 с.

17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Під ред. В. Т. Буселя. - К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003. - 1440 с.

18. Тлумачний словник української мови / За ред. Д. Г. Гринчишина. - К.: Освіта, 1999. - 302 с.

19. Там само. - 302 с.

20. Шешенин Е.Д. Предмет обязательства по оказанию услуг // Уч. труды Свердловского юрид. ин-та. Вып.3. - Свердловск, 1964. - 364 с.

21. Шешенин Е.Д. Там само. - 364 с.

22. Кротов М.В. Обязательство по оказанию услуг в советском гражданском праве. - Ленинград: ЛГУ, 1990. - 108 с.

23. Шуковская О. М. Правовое регулирование деятельности по оказанию правовых услуг. - СПб: Санкт-Петербургский гос. ун-т, 2001. - 213 с.

24. Домашенко А. Результат услуг: что это такое? // Бухгалтерия. - Март 2004. - № 12. - С. 65-66.